

A Semmelweis előtti korszak jeles eseménye: Ross Ferenc értekezése a gyermekági lázról 1833-ban

*A 2021-ben 95. születésnapját ünneplő
Dörnyei Sándor dr. tiszteletére*

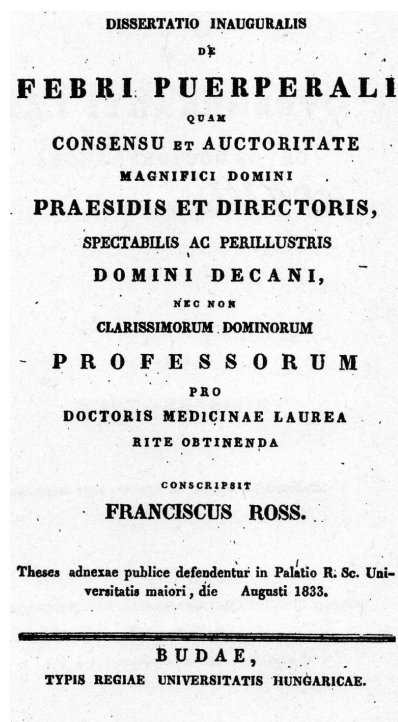
Gortvay György orvostörténelmi eseménytáblázatában az 1833-as évhez magyar szempontból két fontos esemény kötődik. 1833-ban jelenik meg Barra István főnemes székely, később Pest megye főorvosának fejlődéstani orvosátó értekezése: „Természetirati értekezés a három természetország lényei rokonságáról és párhuzamos kifejlődéséről.” Az értekezést röviden elemzi Réti könyve [1]. A másik fontos esemény Gortvay szerint: megjelenik az első magyar orvosi szókönyv Bugát Pál és Schedel (később Toldy) Ferenc szerkesztésében [2].

Hadd egészítsük ki e közlést három új adattal! 1833-ban a bécsi Közkórház szülészeti klinikáját megkettőzik. Így nyílik majd alkalom Semmelweisnek 1847-ben egy „természetes kísérleti szituáció”-ban, az orvosok és bábák klinikája szétválasztásának következményeit figyelve, zseniális felismerésére a gyermekági láz „etiológiáját” illetően [3]. A második adat: 1833-ban jelenik meg a

pesti szülészeti klinika tanársegédének, Haulik Gáspárnak (1805?–1833) „Bábaság” c. könyve. A harmadik adat szintén Semmelweisre vonatkozóan érdekes: 1833-ban adja ki Ross Ferenc orvosátó értekezését latin címmel, de magyar szöveggel: „Dissertatio inauguralis de febris puerperali”, azaz „A gyermekági láz” (1. ábra).

Gortvay nem említi, Réti nem foglalkozik részletesen Ross disszertációjával, pedig az nem csak magyar nyelvezete miatt érdemel figyelmet. 14 évvel Semmelweis felismerése előtt hangoztatja a szülészeti tisztaság fontosságát. Jeles Semmelweis-kutatónk, Benedek István nem foglalkozott e kis kötetel, sem Haulik tankönyvével, pedig mindkettő képet ad a Birly Ede (1787–1854) vezette pesti szülészeti klinikáról is. Arról a klinikáról, amelynek professzoráról Benedek ezt írja: „A szülész Birly Ede Flórián legfőbb érdeme, hogy kellő időben halt meg s tanszékét Semmelweis örökölhette” [4]. Meglehetősen rosszállóan nyilatkozik Birlyről a lexikoni szócikk is: „Semmelweis tanszéki elődje, bár a gyermekági láz ellen hashajtókat adott” [5].

E rövid s a valóságnak nem teljesen megfelelő közlések miatt is érdemes részletesen foglalkozni Ross értekezésével. A témát 16 paragrafusban tárgyalja. Az 1. § a gyermekági láz definícióját adja meg: „... nem mindenik [láz]¹ neveztetik gyermekáginak, hanem csak az, melly magában a gyermekági állapotnak természetében alapulván a savós részek gyuladással, a gyermekági működések rendtelenségével, és az átizzadásra való különös készséggel van összekapcsolva.” A 2. § a tüneteket mutatja be: a láz „kifejlődése azomban csak a szülés után 2. 3. sőt néha 8–14. napon történik, midőn a lázas tünetmények megnagyobbodnak; a borzadásokat t. i. nagy forróság követi kielégíthetetlen szomjúsággal, az érverés gyors, kemény, erős, teljes, néha pedig elnyomott, rendetlen, félbenhagyó; a bőr némelly részeiben nagyon meleg, máshol pedig jég hidegségű, száraz, veres foltokkal megrakott, az ábrázaton határozott veresség látszik; a szemek beestek; a nyelv veres, kiszáradt; – a gyomornak szenvedését jelentik: a keserű vagy izetlen bőfőgés, émélgés, hányás; a belek rendtelenségére utal a szorulás vagy ellenben a hasmenés; a vizellet kevés, láng színű”. Továbbá „a beteg igen nagy fájdalmakról panaszkodik, mellyek... legtöbbnyire a hastájékát kínozzák, úgy hogy

1. ábra | „A gyermekági láz”

¹ A szögletes zárójelbe tett szöveg a szerző, K. L. kiegészítése, megjegyzése.

a feszült, kemény és érzékeny hasnak leggyengébb érintése is felette nagy fájást okoz”. Fájhat a mell is, ilyenkor „mellhártyalob”; a fej is, amikor az „agykérlob [meningitis] tünetényjei” is jelen vannak. A tejelválasztás sem a „szokott rendben” történik: „az emlők néha már a betegség kezdetén kemények, fájdalmasak, későbbben pedig a tejkészítés elnyomatik, vagy egészen is megszűnik.” A gyermekágyi tisztulás mind mennyiségi (csökken), mind minőségi változást szenved: „savóssá, majd genyeművé lesz, néha bűdös, csipős ...”

A 3. § az „átizzadást” [crisis] mutatja be: a láz „3.-4.-5, legfeljebb 6. nap... dühének fő polczát elérvén... átizzadás történik: ... a bőr melege maró és égető lesz, a szomjúság nevededik, a lélekzet vétel gyors, nehéz; az orr és száj üregei szárazozok; az ajakak, fog, és nyelv barna száraz anyaggal fedetnek, a szájüreg néha tömve van apró persenésekkel, íze rothadt, szaga bűdös... az ábrázat vonásai... nagy szenvedésre utalnak; a bőrön külfömbféle kiütések látszanak...” Ha az átizzadás a hasüregben történik, a has felpuffad, ha a mellüregben „mellvízkór”, ha a koponyaüregben, „agy vízkór” jelei mutatkoznak. Néha a halál az „ideges vagy rothasztó láznak jelenségei közt” áll be. [A febris nervosa vagy febris putrida az ún. typhosus lázak, azaz a ködös elmeállapottal, zavartsággal járó lázas kórok közé soroltattak; a gyermekágyi láz során fellépő ilyen elmeállapotot a ma szепtikus láznak nevezett szövődmény okozhatta.]

A 4. § a ma differenciált diagnózis néven ismert tevékenységhez nyújt támpontot, azaz arról ír, hogy a gyermekágyi láz „miben különbözik a hozzá hasonlótól”. Elsőként a „hashártyalob” [peritonitis] jön számításba, ám ebben előbb van fájdalom s aztán a láz és már „kezdetben is sokkal veszedelmesebbnek mutatja magát” a gyermekágyi láznál. Ross nem ért egyet azon állítással, amely a gyermekágyi lázat „leányoknál, sőt férjfiaknál is” lehetségesnek tartja. A „méhlob” abban különbözik, hogy a fájdalom rögtön a szülés után keletkezik, s „a medenceüregben valami teher éreztetik”. „Tejláz” esetében „az emlők feszültek, s a fájdalmak a hónal felé tartanak”. Negyedikként szóba jöhetnek „a szülés utáni fájdalmak”, de ezek a gyermekágyi működéseket nem akadályozzák és könnyebben csillapíthatók.

Az 5. § a gyermekágyi láz „alapokáról” [etiológiáról] ír röviden (7 sorban): „valójában úgy látszik, hogy ezen betegségben többnyire a hashártya játsza a fő szerepet...” Ezt a rövid §-t egészíti ki a 6. §, amely felsorolja a „távolabbi okokat”, előszítókra és gerjesztőkre osztva azokat. Az „elkészítő okok” magában a terhességben keresendők, hiszen „a terhesség az asszonynak egész életműségét megváltoztatja; - a tisztulás [menstruáció] megszűntével benne maradtott vér t. i. a magzat táplálására fordítatik, de egyszersmind a vérkészítés is megbővül, bővérűség származik, és így gyuladásokra hajlandóbbá lesz az anya; minthogy pedig a hasüregben a vérnek most sokkal nagyobb mennyisége kereng, mint egyébkor, azért a legtöbb rendetlenségek itt tapasztaltatnak...” A „fölgerjesztő okok” jelentkezhetnek már a terhesség

alatt: olyan befolyások ezek, melyek „a vérnek mennyiségét öregbítik, az izgékonyt és érzékenységet a hasban és pedig a méhrendszerben felmagasztalják vagy a hasüregben vértorlódást okoznak”. Így hatnak „az igen tápláló ételek, a hevítő italok... a külső erőszakok, a nehezebb kézi munkák”, de néha „a henyélés is”. Gerjesztő ok keletkezhet a szülés alatt is: „az ügyetlen bánás, a belső szülőrészek megsértése s a t.”. Ross nem részletezi a „megsértés” mibenlétét, de érthető ezen a szülés folyamán alkalmazott forgatás, fogóhasználat, de a felesleges betapintás a méhbe is. A szülés utáni gerjesztő okok közé sorolja a meghűlést, a nem szoptatást, életrendbeli hibákat, lelki indulatokat és „a tisztaság hiányát”-t. Ez utóbbit sem részletezi Ross, talán azért, mert Veszprém vármegye „Első Rendes Orvosa”, Zsöldos János (1767–1832) már 1814-ben leszögezte: „A Bába magát tisztán tartsa, sebes kézzel szülőhöz ne nyúljon. Minden szülés után etzettel, azután szappannal kezeit lemossa... úgy menjen másik tiszta szülőhöz” [6].

Fontos megjegyzést tartalmaz a 7. §: „... ezen betegség nem csak egyes személyeket szokott megtámadni, hanem járványosan is gyilkolja az anyákat, s ilyenkor már magasabb polczra lépven a betegség tulajdon nemű ragály fejlődik ki belőle, mellynek természetét ugyan még sűrű köd fedezi, de létét eltagadni sok szomorú tapasztalás nem engedi.” Ezen tapasztalást Ross a pesti szülészeten is szerezhette, hiszen így folytatja a §-t: „Ezen ragálynak kifejlését leginkább a szülő intézetekben lehet tapasztalni, minthogy itt a szülők öszvehalmozása, a hét-számnak, izzadtságnak s egyéb kiűrtett anyagoknak könnyen ártalmassá váló kigőzölgése, kivált ha a tisztaságra különös ügyelés nincs, a levegőt megrontván azt a mondott ragálynak fölvételére, sőt előlmozdítására is alkalmatossá tesz.”

E „tapasztalás” ténye köszön vissza a következő, 8. §-ban, amelyben a „jóslást” [prognózis] tárgyalja leendő doktorunk. A jóslat mindig bizonytalan, hiszen a kezdetben „csekélynek” tűnő betegség „nem ritkán hirtelen a legnagyobb veszélybe ejti az életet, kivált ha járványosan teszi pusztításait... úgy szinte nagyobb veszedelemmel jár a kórházokban, mint máshol; legkellemetlenebb pedig a jóslat, midőn a betegség ragadvány által terjed el”. Rosszabb jóslatú e láz, ha korán támad, ha az anya „erőtlen testalkotású, méhgörccsökre hajlandó”, ha a „lobos” [gyulladásos] láz „ideges vagy rothasztó bélyeget ölt magára”, ha hamar áll be az átizzadás, vagy az „agykér” támadtatik meg.

E rossz, bizonytalan jóslat miatt kell törekedni a kór elkerülésére [profilaxis]. Ezért már a terhes nőt fel kell világosítani, mit kerüljön – például a „szorítást”, amely a „gyermeknek rendetlen helyzetet okozhat”, majd a „gyermekágyban különös szorgalommal kerülje a meghűtést, életrendi hibákat, s legnagyobb figyelem legyen a tisztaságra”.

Figyelemre méltó ajánlást tesz arra az esetre, „ha valamely intézetben” jelenik meg a ragály: „... a beteget szükséges a többtől elválasztani”, s ha ez nem segít,

„hogy az tovább ne terjedjen, az azon intézetbe fölvétetni kívánczó asszonyok utasításának vissza; s nagyon kell vigyázni, hogy az orvosi vizsgálatok által tovább ne terjedjen a ragály”. A ragály megszűnte után az intézet csak akkor fogadhat újra szülönőket, ha „legnagyobb szorgalommal kitisztított”.

A 10. § a fölgerjesztő okok „elmozdítására” összpontosít: „ha a gyomor, vagy a belek tisztátalansága okozta a bajt, hánytató vagy hashajtó szereket adunk... a legnagyobb vigyázattal.” A Birly-klinikát túlzás azzal vádolni, hogy csak hashajtással kezelte a gyermekágyi lázat! A korabeli teljes gyógyászati arzenált a következő § tárgyalja.

A 11. §-sal kezdődik a gyógymód [terápia] ajánlása. Ross szerint a gyógymódot a betegség időszakához kell alkalmazni, figyelve a láz jellegére. Már a „borzadások” megjelenésekor a hideg vétagokra „illatos forrázatokat”, meleg „burogatásokat” kell helyezni. A hastájéki fájásnál a „hasra tett száraz meleg illatos burogatások igen hasznosak”. Ha a panaszok erősödnek, „hathatósabb lobellenes szereket” adunk. Ha a beteg „erős, bővérű”, ... az „érverés teljes, kemény”; a betegnek vérét kell „megkevesíteni vagy érvágás, vagy számosabb nádalyok [piócák] által”. E szerekhöz adható „salétrom” [acidum nitricum fumans?: nitrózus gőzök formájában?] vagy minden 2. órában 1-2 szemernyi „édes higany” [édes kéneső, mercurius dulcis, kalomel – korabeli hashajtó]. Ha a kemény érverés mellett „száj íze rossz, bőfőgés vagy émelgés” van, a „vérbocsátás” után „hánytató gyökér” [ipecacuanha] vagy „hánytató borkő” [Stibium kalium tartaricum] adható.

Ügyelni kell a tejelválasztás megtartására – ajánlja a 12. § – langyos „burogatásokkal”, a csecsemők „gyakrabbi megkínálásával”, langyos italokkal. Ha a „tisztulás” elnyomatik, az Autenrith-féle „bőrök főzetből való bekecskendezésekkel” kell óvatosan próbálkozni [bőrök: koniin nevű alkaloidát tartalmazó növény; ezzel mérgezték meg Szókratészt is], de inkább a „lágylító füvek porából készült hasburogatás” tétessen a hasra. A 13., rövid § arra utal, hogy ha „az agy háborgattatik”, még hathatósabb lobellenes gyógymód követendő. Úgyisint ilyen gyógymód ajánlott – írja a 14. § –, ha „a beteges tünetények újra felzúdulnak”; sőt ilyenkor még a vérbocsátás is ajánlott. Hogy járjunk el, ha a láz „ideges” jelleget vesz fel? Ekkor – ajánlja a 15. § – meg lehet próbálkozni a „vérbocsátással”, de nem tanácsos „olgy bő vérontást okozni, mint a Francziák szoktak”. [Utalás a F. Broussais (1772–1838) által gyakorolt mértéktelen, indokolatlan vérlebecsátásra.] Ha nincs ellenjavallat, adható hánytató. „Ha pedig valódi erőtlenség” [collapsus] lép fel, erősítő szerekekhez nyúlunk. De vigyázat – figyelmeztet Ross –, ha többet adunk, ismét „gyuladást” okozunk, ha keveset: „időt engedünk a betegségnek az élet-erőn győzedelmeskedni.” Hathatós „öszönöző szerekek” a „kappannőr [Arnika], gyökönke [macskagyökér, valeriana], égények, káfor [kámfor], pézma”. Tompító szer „a mákony [ópium], mely édes higannyal vagy hánytató gyökérrel vegyítve” igen hasznosnak tapasztaltatott. Ha

az ideges láz nagy „érzékletlenséggel” párosul, akkor „igen jó szolgálatot tesz a hugyag [húgyany, carbamid] s az ebből készült szerek, a szálló [illó] olajok”. A „külső szerek” – „allövetek, a langyos fürdők... burogatások... bőrveresítők, s hólyag tapaszok” – segíthetik a belsőket. Ha a láz „egyszersmind rothasztó bélyegű”, az említett szerek mellé adni kell „kínát [kinin], ásványos savanyokat [sók]”.

Az utolsó, 16. § a „lábbadozás” időszakáról megjegyzi, hogy az „hosszú” szokott lenni – sokáig kell lobellenes szereket adni; „a hátra maradt betegségeket pedig tulajdon mód szerént orvosoljuk”.

A magyar és latin nyelven csatolt „állítmányok” [tézisek, tételek] közül csupán az utolsó, a 10. utal az értekezés témájára: „A gyermekágyi lázban mindenkor kétséges a jóslat.” A címlap tanúsága szerint e tézisek megvédésére 1833 augusztusában került sor „az egyetem nagy teremében” – valószínűleg magyarul.

Milyen volt az értekezés fogadtatása? 1833-ban a *Hazai s Külföldi Tudósítások* (33. sz.), az *Orvosi Tár*, 1834-ben a *Tudományos Gyűjtemény* (II. kötet), 1835-ben a Magyar Tudós Társaság (az akadémia) folyóirata, a *Tudománytár* (VI. kötet) adott közre rövidebb-hosszabb tudósítást az 1833-as év orvosi disszertációiról.

Az egyetlen magyar nyelvű orvosi lap, az 1831-től Bugát Pál és Schedel Ferenc szerkesztésében megjelent *Orvosi Tár* XI. kötetében olvashatók – valószínűleg Schedel tollából – a következő dicsérő sorok: „Aki elgondolja, hogy mi... a latán [latin] nyelv igájában szakálosodtunk-meg... illendőleg fogja méltányolni a jelen értekezést... [mely] nem csak nyelvbéli, hanem anyagi oldaláról is ajánlkozik, mert az olvasó bizonyos nagyobb quantumát fogja abban a practicai ösmereteknek találni...” A „VAdó” (véleményadó) biztatja a szerzőt: „literaturánkat nagyobb művekkel is gazdagítani serénykedjék, mert hiszen kitől várjunk alapultabban, mint ki bennünket már első megjelenésével is illy reménynyújtólag meglepett!” [7].

Egy évvel később a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője, Horvát István (1784–1846), rövid szócikk formájában mutatja be az 1833-ban disszertációt kiadó 42 „új orvost”, köztük a mi doktorunkat is: „32.) Ross Ferentz, Kaposvári Somogy Vármegyéből, 30 esztendő, Római Catholicus Hitű; előmozdított [promoveáltatott] Augustus 11-dikén. Magyar Értekezése: »Dissertatio Inauguralis De Febri Puerperali.« Azaz: »A Gyermekágyi Láz. Budán, 1833, 8-o. A Pesti Fő Oskola betűivel» [8].

Sajnos ez minden, amit Ross Ferencről tudunk. A pesti és bécsi disszertációk kutatója is ezt írja a jeles értekezés szerzőjéről, Ross Ferencről: „... további pályafutásáról nincs adatunk” [9]. Bibliográfiánk nem tudnak további Ross-munkákról.

Ross Ferencet joggal tekinthetjük az első magyar nyelvű értekezés szerzőjének a gyermekágyi lázról. Disszertációja forrásértékű még akkor is, ha nem közöl boncleletet, illetve nem közli az értekezéséhez felhasznált

irodalmat. Ross előtt 1816-ban és 1830-ban jelent meg latin nyelvű értekezés e tárgyban. A Ross után (1834-ben, 1839-ben) kiadott értekezések szintén latin nyelvűek. Rosznak a pesti szülészeti klinikáról született értekezése talán árnyaltabb, igazibb képet fest a klinika vezetőjéről, Birly professzoráról is. Ezzel hozzájárul ahhoz az objektív kép kialakításához, melyet „A szülészeti-nőgyógyászati hivatás kialakulása” c. fejezetben kezdett meg tankönyvében Papp Zoltán professzor [10].

Köszönetnyilvánítás

A szerző ezúton is köszöni Kutasy Tamásnak (Bécs) az értekezés másolatának megszerzésében nyújtott segítségét.

Irodalom

- [1] Réti E. Old Hungarian dissertations. [Egykori magyar disszertációk.] SOTE, Budapest, 1974. [Hungarian]
- [2] Gortvay Gy. The history of modern medical culture and public health in Hungary. Vol. I. [Az újkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. I. kötet.] Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953. [Hungarian]
- [3] Benedek I. Semmelweis. [Semmelweis.] Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1980. [Hungarian]
- [4] Benedek I. Semmelweis and his era. [Semmelweis és kora.] Gondolat Kiadó, Budapest, 1967. [Hungarian]
- [5] Kapronczay K. Hungarian medical biographical dictionary. [Magyar orvoséletrajzi lexikon.] Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2004. [Hungarian]
- [6] Csillag I. A prelude to Semmelweis' conception in Hungarian medical literature. [A Semmelweis-koncepció egy előzménye a magyar orvosi irodalomban.] Orv Hetil. 1968; 109: 874–877. [Hungarian]
- [7] Schedel F. Puerperal fever, written by Ferencz Ross on the occasion of his promotion. [A gyermekágyi láz, orvos-doctori rangra emeltetésekor írta Ross Ferencz.] Orvosi Tár 1833; 11: 51–52. [Hungarian]
- [8] Horvát I. New physicians from the university in Pest in the year 1833. [Új orvosok a Pesti Fő iskolából az 1833-dik évből.] Tudományos Gyűjtemény 1834; 2: 100–109. [Hungarian]
- [9] Dörnyei S. Old Hungarian medical dissertations, 1772–1849. Vol. 2. [Régi magyar orvostudományi értekezések, 1772–1849. Második kötet.] Borda Antikvárium, Budapest, 2001. [Hungarian]
- [10] Papp Z. Textbook of obstetrics and gynecology. Sixth edition. [A szülészeti-nőgyógyászati tankönyve. Hatodik kiadás.] Semmelweis Kiadó, Budapest, 2021. [Hungarian]

(Kiss László dr.,
SK-93 008 Csilizradvány 284., Szlovákia
e-mail: kiss.agi@panelnet.sk)

*„A józan ész nem ajándék, hanem büntetés,
mert meg kell küzdened azokkal,
akik nem rendelkeznek vele.” (Albert Einstein)*